

5. Hvussu leingi livir ein hara?

Tekstur lisin upp í útvarpssendingini “Góðan Morgun Føroyar”
Mánamorgun 5. desember
Skrivað hevur Eyðfinn Magnussen, Fróðskaparsetur Føroya

Seinast hoyrdu vit eitt sindur um sølu av haruhøgum í Føroyum og hvat hesir verða seldir fyri. Ein spurningur sum eg, sum haruáhugaður ofta fáir, er: “Hvussu leingi livir ein hara?” Hendan spurningin skulu vit umrøða í morgun.

Lat meg byrja við spurninginum, “Hvussu áseta vit livitíðina hjá eini haru?” Ein máti, sum ofta verður nýttur, er “Miðallivitíð” ella “Hægsti aldur”, men hesi tølini siga í veruleikanum sera lítið um, hvussu langa livitíð ein haruungi kann vænta sær, tá hann kemur í verðina, tí deydilgheitin er oftast størst fyrsta part av lívinum, men minkar so munandi, tá haran er fullvaksin. Tí er tað minni enn helvtin av teimum nýløgdu haruungunum, sum livir til “Miðalaldurin”, og bara evarska fáir, sum nærkast “Hægsta aldrinum”. Hetta er ikki bara galdandi fyri harur, men er vanligt fyri smá dýr, serliga tey, ið fáa nógvar ungar.

Tá lívfrøðingar skulu staðfesta, hvussu leingi dýr liva, verður hetta oftast gjørt við at fylgja lívsgongdini hjá einum árgangi av dýrum. Eitt merki verður sett á dýrini, stutt eftir at tey eru komin í verðina, og so verður fylgt við, hvussu leingi hvørt einstakt dýr livir, og hvussu talið av dýrum í árganginum so líðandi minkar, líka til tað seinast dýrið er deytt. Við støði í hesum úrslitunum, ber so til at gera útrokningar um livitíðina, og hvussu livilíkindini broytast við tíðini, bæði gjøgnum árið og frá einum ári til annað.

Um okkara leiðir, er haran best kannað í Skotlandi. Har vísa kanningar av haruungum, at longu eftir einum ári, var meginparturin av ungunum deyður. Hetta sást eisini aftur tá skotið varð, tí einans 23 % av teimum skotnu harunum, vóru eldri enn 16 mánar.

Kanningar í Svøríki vísa, at í miðal eru tað bara 20 % av teimum nýløgdu haruungunum, sum eru á lívi várið eftir. Svensku kanningarnar vístu í, at av teimum vaksnu harunum vóru bara 42 %, sum yvirlivdu vetrarnar, tá fá rovdjór vóru í økinum. Tá talið av rovdjórum øktist, vaks eisini eisini deydilgheitin hjá harunum, og einans 19 % av teimum vaksnu harunum yvirlivdu veturin, tá nógva rovdjór vóru í økinum, har kanningarnar vórðu gjørdar.

At deydilgheitin er stór fyrsta part av lívinum ger, at miðalaldurin í stovninum ikki verður serliga høgur. Ein kanning av einum harustovni í Japan vísti, at har var miðalaldurin á harunum einans 0,83 ár. Soleiðis man tað uttan iva vera nógva aðrastaðni, eisini í Føroyum.

Men hvussu leingi livir so ein føroysk hara? Hendan spurningin kunna vit ikki svara við vissu, tí ongar aldurskanningar eru gjørdar av føroysku haruni. Men hóast aldurskanningar ikki eru gjørdar, so kunnu vit, vit at brúka vit og skil, gera okkum eina leysliga meting av av hesum.

Hetta kunna vit gera við støði í, hvussu nógvar ungar ein løða (hon-hara) leggur um árið, tí sæð yvir fleiri ár, so er harustovnurin støðugur. Hetta merkir, at um bara ein av teimum lögdu hon-haruungunum yvirlivir, og sjálvur fær ungar, so kann hesin yvirtaka plássið hjá mammuni, og stovnsstøddin fer óbroytt til næsta ættarlið. Um tveir av teimum lögdu hon-ungar yvirliva, so tvífoldast stovnurin og um tað í miðal er minni enn ein hon-ungi, sum yvirlivir, so minkar stovnurin.

Hetta er jú ein rættulig einfaldur máti, sum gevur okkum eina góða ábending um livitíðina, og sum eisini kann brúkast til onnur dýr, fyri at staðfesta hvussu leingi tey liva í miðal.

Lat okkum nýta henda útrokningarháttin til føroysku haruna. Haran leggur tríggja ferðir um árið, tveir til tríggjar ungar í hvørjari løgu. Siga vit, at hon fær 7 ungar um árið, so fær hon í miðal 3½ hon-ungar. Byta vit 12 mánar við 3½, so koma vit fram til, at miðallivitíðin hjá einari haru einans er 3 til 4 mánar.

Fyri nøkrum árum síðani arbeiddi eg sjálvur við føroyskum gráspurvum, og kannaði millum millum annað, hvussu leingi teir liva. Eg skal tí til stuttleikar nýta henda útrokningaráttin at meta um, hvussu gamal ein føroyskur gráspurvur verður. Gráspurvur, eins og haran, fær ungar triggjar ferðir um árið; 2 – 5 ungar í hvørjari urpt. Í miðal fær hvør bøgja 6,3 ungar um árið. Siga vit, at helvtin av ungunum eru bøgur, so býta vit 3,15 upp í 12 mánar, so fáa vit, at føroyskir gráspurvar í miðal einans liva í 3,8 mánar. Hetta er ikki serliga leingi, men samsvarar væl við úrslitini, sum vit komu fram til við merkiroyndum, har Jens-Kjeld setti ringar við tølum á, um beinini á gráspurvaungum, stutt áðrenn teir vórðu floydir.

Tá hetta er gjørt, ber til at fylgja hvørjum einstøkum gráspurvi gjøgnum lívið, líka til hann doyir. Tá kann ringurin avlesast, og til ber at staðfesta, hvussu leingi gráspurvur livdi. Okkara kanningar vístu, at longu tá 4 mánaðir vóru lidnir, vóru helvtin av teimum nýfloygdu gráspurvaungunum deyðir, og at 25% vóru longu deyðir, tá ein máni var liðin. Tá 16 mánaðir vóru frálidnir, vóru 75% av gráspurvunum deyðir. Sum fyrr nevnt, so er deyðiligheitin hjá smáum dýrum, størst fyrsta part av lívinum, men minkar so munandi, tá dýrini eru fullvaksin. Hetta er eisini galdandi fyri gráspurvar. Hóast helvtin av ungunum einans untust at liva í fyra mánar, so gekk betur há teimum vaksnu, tí í miðal livir føroyski gráspurvurin í 16 mánaðir. Tann elsti gráspurvurin, sum vit vita um í Føroyum, gjørdist næstan 10 ára gamal.

Hetta dømi vísir okkum, at vit skulu vera eitt sindur varin við at nýta miðallivitíð og hægsta aldur, tá vit skulu meta um livitíðina hjá dýrum. Hetta er eisini galdandi fyri føroysku harurnar, har helst minni enn helvtina av teimum nýløgdu haruungunum gerast eitt ára gamlir, og upp aftur færri kunna hátíðarhalda sín tvey ára føðingardag.

Tá menn koma aftur av haruveiðu, og dagsins fongur liggur á gólvinum, meta teir ofta um veiðuna. Tað er torført við vissu at siga, hvussu gamlar tær skotnu harurnar eru. Men vit kunna tó staðfesta: Um haran er er yngri enn 5 mánar, og tí er frá seinastu løguni í árinum, sum er í august-september. Um hon millum 5 og 8 mánar, og frá mittastu løguni, sum er í mai- juni, ella, Um hon er “eldri enn 8 mánar”, og tí er frá fyrstu løguni í árinum, sum er í februar- mars, ella kanska frá árinum fyri.

Hetta kunnu vit staðfesta við at føla á fótliðinum á frambeinunum á haruni. Tá haran er heilt ung, er ein knykil (ella runnur) framman á albogalegginum ímóti fótliðinum. Knykli minkar sum haran eldist og gert alt spískari, og roknast kann við, at hann er heilt burtur, tá haran er umleið átta mánaðir gomul, og tá er albogaleggurin heilt slættur at nema við.

Tí hava tær gomlu harurnar frá árinum fyri, og tær frá fyrstu løguni, ongan knykil. Tær frá aðru løguni hava ein spískan knykil og tær yngstu, tær frá triðju løguni, hava ein stóran rundan knykil.

Eg byrjaði við at siga, at fyri neyvt at kanna livitíðina hjá haru, mugu vit merkja haruungar, tá hesir verða lagdir, og so fylgja teimum til teir doyggja. Eg havi hoyrt um, at menn í Føroyum til stuttleika hava markað ella merkt harur, men eg eg kenn einki til úrslitini frá hesum merkingunum. So er tað onkur, sum veit um tílíkar merkiroyndir, og um hvussu gamlar harurnar gjørdust, frætti eg fegin. Til ber at skriva til mín, ella at ringja til Fróðskaparsetrið.

Hetta var eitt sindur um hvussu leingi ein hara livir. Næsta mánamorgun skulu vit viðgera evnið “Um ov nógv verður skotið av haru í Føroyum”